

perioada 1830—1840. Desigur că o serie întreagă de mine au păstrat sistemul cu crivac, având în vedere valoarea ridicată a investițiilor ce o implica introducerea mașinilor cu aburi. Situația din para noastră în această privință poate fi considerată tipică și pentru alte ţări cu industrie minieră dezvoltată. Iată care a fost situația metodelor de extractie la principalele saline din Țara Românească:

- Salina Ocna Sibiului a avut crivac cu cai pînă în 1930 cind s-a sistat definitiv exploatarea
- Salina Prajd a avut crivac între 1738—1951, după care a fost echipată cu o mașină de extracție electrică
- Salina Turda a avut crivac cu cai atât la ocnele vechi în formă de clopot: Carolina (părăsită în 1770) și Cojocna (părăsită în 1777), cât și la cele deschise ulterior: Iosif (în anul 1771), Tereza (în anul 1792) și Anton (în anul 1862)
- Salina Ocna Mureșului a avut extracție cu crivace cu cai la minele vechi: Iosif, Francisc și Ferdinand, care s-au aflat în exploatare din anul 1791 pînă în anul 1883.

În anul 1860 s-a înlocuit crivacul cu cai de la mina Francisc cu o mașină de extracție cu aburi cu tamburi cilindrici, de 30 CP, care a funcționat pînă în anul 1883.

Mina Maria (fostă Ștefania), deschisă în anul 1870, a fost deservită din anul 1873 pînă în anul 1904 de o mașină de extracție cu aburi de 30 CP.

— Salina Ocna Dejului a avut crivace cu cai care erau încă în funcțiune în anul 1830.

În 1912 la această salină s-a introdus extracția cu mașini cu aburi.

— Salina Ocna Șugatag a folosit extracția cu crivace acționate cu cai la toate minele vechi, pînă în anul 1890 cind s-a montat la puful minei Gavrilă (— o mașină cu aburi de 40 CP).

— Salina Coștiu, azi închisă a folosit extracția cu crivac pînă după sfîrșitul veacului trecut.

În anul 1911 s-a instalat la mina Francisc o mașină de extracție cu aburi de cca 50 CP (mina și-a început exploatarea în 1931 datorită infiltrării de apă).

Din cele de mai sus reiese că între 1750 și 1900 se puteau întîlni peste tot crivace dar începînd din 1870 s-au instalat mașini cu aburi. Dacă se ia ca punct de reper data inscripției, atunci se poate spune că crivacul era în 1738 o instalație modernă. El s-a demodat cu timpul, în special după 1870, dar chiar în această situație a dat rezultate bune de exploatare.

PREOCUPĂRI PALLADYENE

PETRE OPREA

Despre Theodor Pallady, una dintre cele mai reprezentative personalități ale picturii românești din prima jumătate a secolului nostru, s-a scris relativ mult în comparație cu alți artiști ai vremii lui, însă cel mai adesea superficial și unilateral, numeroase aspecte ale creației sale rămînind necunoscute sau circulind, neverificate, prin tradiție orală. De aceea ne propunem să prezentăm cîteva din preocupările puțin sau de loc cunoscute legate de viața și de opera artistului, care să contribuie la o conturare mai precisă a omului și pictorului Pallady.

1. Pallady ilustrator al versurilor baudelairiene

Dacă bibliografia palladyană consemnează frecvent și ca o certitudine fie influența exercitată de pictura lui Matisse asupra pictorului român, fie doar existența unor afinități spirituale comune în opera celor doi prieteni, arareori însă, și doar lacunar, se amintește despre o oarecare amprentă a lecturilor literare ale lui Pallady asupra creației sale¹. Pentru această din urmă informare vom aduce o oarecare lumină prezentînd un aspect inedit.

Predilecta pasiune a lui Pallady pentru versurile lui Stéphane Mallarmé, Villiers de l'Isle Adam², dar mai ales pentru cele ale lui Charles Baudelaire era binecunoscută contemporanilor săi, însă puțini au fost cei care știau că volumul de poezii „Les fleurs du mal”³ devenin din tinerete carte sa de căpătii. Ea stătea în permanență pe noptieru, pentru a-i fi la indemînă seara, cînd, după alte lecturi, își încheia mai todeuna ziua recitind din versurile preferate. Firesc, deseori a fost îspitit să ilustreze această carte scumpă lui, însă, după cite știm, n-a încercat decât de două ori și de fiecare dată proiectul a fost abandonat.

Prima intenție, în ajunul primului război mondial, o afărmă consemnată în volumul de versuri al poetului, apărut în colecția Bibliothèque

¹ Eugen Schileru, *Theodor Pallady (1871—1958)*, în SCIA, 1956, nr. 3—4.
² ... îubeam fără rezerve”, pe vremea cînd era la Școala de belle-arte din Paris, afirmă pictorul într-o însemnare a sa (Th. Pallady, Jurnal, Ed. Meridiane, p. 23). ▶

contemporaine a editurii Calman-Levy din Paris pe ale cărui file se găsesc trei schițe în creion⁸. Prima schiță, într-un desen sumar, redă o femeie șezind alături de un bărbat stând în picioare și se află la poezia *Causerie*. A doua schiță, din arabescurile căreia de-abia se distinge o femeie, însoțește poezia *Chant d'automne*, care are o trimiteră din partea pictorului la poezia *Spleen*, unde se află a treia schiță, infățișând un bărbat îngindurat.

A doua tentativă, concretizată în parte, s-a petrecut în 1921, cind și-a ales cu grijă ediția cea mai recentă și mai completă, anume cea

Ange plein de beauté...

editată în 1920 de George Atournoux și imprimată la casa Kurt Wolf din München. Apoi,meticulos, după versurile ce-i plăceau, însemnate pe carte, a extras pe o coală de hârtie doar pe cele care dorea să le ilustreze, încheind cu constatarea: „*Parmi les plus beaux, car par la sonorité verbale et l'image ils sont lourds de sens et souvent*

⁸ Volumul, care are și o parodie a lui Pallady la poezia *Paysage*, evocând războiul zeppelinilor germane din primul război mondial, se află în posesia d-nei Stoianovici, căreia îl mulțumesc și pe această cale pentru amabilitatea de a-mi fi permis să-l cercetez.

de douleur”⁹. Din acest proiect se păstrează o gravură și șase schițe (cinci în cerneală și una în creion).

Je boirai la ciguë...

Je boirai la ciguë (II)...

Femme impure...

Una dintre schițele în cerneală, datorită versurilor care o însoțesc, stăm că ilustrează strofa următoare din poezia *Réversibilité* (Retrăire): Ange plein de beauté, connaissez-vous les rides

⁹ „Prințe cele mai frumoase, căci prin sonoritatea verbală și prin imagine sunt încărcate de sens și adesea de durere”.

Et la peur de vieillir, et ce hideaux tourment
De lire la secrète horreur du devouement
Dans des yeux où longtemps burent nos yeux
avides?
Ange plein de beauté, connaissez-vous les
rides?*

Schita este realizată prin trăsături firme dar nervoase și scurte de penită, parcă executate sub imediată impresie a lecturii, contrastind evident, cu ductul ingreșe pe care îl folosea în desenele perioadei respective. Atenția pictorului s-a concentrat spre redarea unei atitudini tandre și nostaligice a celor doi îndrăgostiți înconjurați de o atmosferă plină de neliniști, izvorind din umbra care învăluie unul din personaje.

Pe dosul hirtiei cu această schită, se află o alta, executată în creion, cu multă rapiditate, printr-o linie nervoasă și sinuoasă, conturind sumar o femeie, nud, întinsă pe o sofa alături de un bărbat. Textul — Je boirai la ciguë — care însoțește desenul este o precizare a lui Pallady, făcută în grabă, din memorie, pentru a o referi la ultima strofă din poezia *Le Léthé* (Uitarea):

Je sucera pour noyer ma rancoeur
Le néphenthès et la bonne ciguë
Aux bouts charmants de cette gorge aiguë
Qui n'a jamais emprisonné de coeur.⁶

Această schită a servit apoi la executarea unei lucrări finite în tus și laviu, unde femeia are o poziție puțin schimbăță, în plus apărind în prim plan o măsuță pe care stă un vas cu flori.

O altă schită, înfățișând un nud feminin, întins pe sofa și reflectindu-se într-o oglindă, dorește să ilustreze după indicația textului scris din memorie care o însoțește — *Femme impure... Tu mettras...* începutul primelor două versuri inversate din poezia *Tu mettras l'univers entier dans ta ruelle* (Tu î-ti aduce lumea...) ⁷

Tu mettras l'univers entier dans ta ruelle,
Femme impure ! L'ennui rend ton âme cruelle⁸.

La celealte două schițe, executate cu pana, ne intimpină linie incisivă, scurtă, dreaptă și sigură a lui Pallady începînd din anii 1923—1925, precum și evîntarea preocupării artistului pentru corespondențele de simetrie și de raporturi în compoziție. Una din ele, cu numeroase nuduri, pare că era sortită să ilustreze poezia „Mi-aduc aminte timpul...”

* Inger ai frumuseții, și fetele zbrcite,
Să groză bătrâneții și zbuciumul cumplit
De-a mai cît în ochi ce cu-ochii i-au sorbit
Dengusuro-acuns c-atîței iobiri au fost jefuite?
Inger ai frumuseții, și fetele zbrcite?
(cf. traducerea lui Șerban Bascovici din volumul „Les fleurs du mal”, Editura pentru literatură universală, 1967, p. 143).

* Voi sugu-otrava binecuvîntată,
Adormitoare-a veciilor torturi
Din vîrba acestor sinii rotunzi și duri
În care n-a fost sulet niciodată.
(cf. traducerea lui Al. Philippide din volumul „Les fleurs du mal”, Editura pentru literatură universală, 1967, p. 429).

* Te-ai aduce lumea întreagă-n pat mirivă
Femeie ! Te-uriază a plăcîșeli-otravă.
(cf. traducerea lui Șerban Bascovici din „Les fleurs du mal”, Editura pentru literatură universală, 1967 p. 81).

Copertă la volumul „Les fleurs du mal”.

Nud pe malul mării.

Femeie tolântă în fotoliu.

Probabil că intervalul dintre cele două perioade de realizări a fost determinat la un moment dat de intenția lui Pallady, concretizată experimental de altfel, de a ilustra cartea cu gravuri executate personal. Gravura realizată în acvaforte trebuie să folosească drept copertă. Din cauza unei scăpări sau, a inexperienței artistului, titlul cărții a apărut, după imprimare, de-a-ndoilea. De altfel, gravura destăinuie și alte stîngăciile pictorului în acest meșteșug. Oricum, imaginea unde nudurile sint înconjurate pretutindinări de flori și biciute parcă de o ploaie cu vîjelie ne transpune intr-o vizionă baudelaiană.

Dacă, absorbit de pictură sau nemulțumit de puțina reușită în gravură, a lăsat pe mătirziu ilustrarea cărții lui Baudelaire, tentativa de a-și însuși meșteșugul gravurii s-a soldat însăcu cîteva realizări necunoscute pînă acum care merită a fi semnalate.

Nud.

2. Pallady gravor

Cele 11 gravuri de care ne ocupăm, aflate în patrimoniul Cabinetului de stampe al Secției de grafică a Muzeului de Artă al R. S. România în afară de cea făcind parte din ciclul de ilustrații la „Les fleurs du mal”, reprezentă, după cîte bănuim, transpuneri sau interpretări în gravură după tablourile pictorului, poate chiar după cele prezentate în expoziția personală de la Paris din 1924. Subiectul tuturor gravurilor este femeia, îndeobște prezentată nud, stînd în diverse poziții, sau ca în patru lucrări, îmbrăcată, absorbită de gînduri.

Ceea ce surprinde și contrariază la gravurile cu nuduri este constatarea unor îndepărtări de la canoanele idealului estetic palladyan, conturat încă din perioada respectivă. Femeile au forme planturoase, uneori deformate de grăsimi, ca în gravurile *Nud pe malul mării*, *Femeie stîrghindu-se pe picioare*, *Femeie tăindu-și unghile de la picioare* și *Femeie tolântă în fotoliu*.

Alteori, ca în *Nud*, artistul este preocupat îndeaproape de redarea minuțioasă a portretului cu grija lucrat.

Dacă în gravurile cu nuduri a redat hidul cotidianului din lumea modelelor, în celealte a încercat să redea densa atmosferă a unei stări de așteptare sau de emoție contemplativă, cum rezultă din *Pe ginduri (I)*, *In contemplarea unei fălduri*, *Pe ginduri (II)*. Gravurile se găsesc aproape toate trase în două sau trei exemplare, iar și în două stădii, pictorul imprimându-le îndeobște atât în cerneală neagră cât și în cerneală sepia, pe diverse hârtii și cartoane, mai incerneluite unele față de altele, în scopul de a-și da seama de efectele rezultante. Iscăliturile incluse în gravură (apărute inversat la imprimare), cum întâlnim în *Nud pe malul mării*, *Pe ginduri (I)*, *Pe ginduri (II)*, sau puse ulterior cu creionul pe lucrare — *Nud cu mîinile pe cap* — precum și specificații „Hors série” aflată pe un exemplar al gravurii *Femeie stergindu-se pe picioare*, arată că pictorul a fost mulțumit de gravurile sale, fie doar și numai de cele iscălitate, ceea ce ne îndreptățește să credem că unele chiar îu figurat în cadrul vreunei expoziții personale.

Ca model pentru unele gravuri (*Nud cu mîinile pe cap*, *Modelul mincind măr*) i-a servit Zita Blondeau, iar mai tîrziu Yvonne Cusin, de care l-a legat o foarte strânsă prietenie.

3. Modelul Yvonne Cusin

De la mama ei, irlandeză stabilită în Franță, Yvonne Cusin a moștenit temperamentul irascibil și voluntar, iar de la tatăl ei, marseillez, o anumită grătie și voioșie, calități admirate de Pallady, ceea ce a făcut ca, din 1924, anul cind a cunoscut-o să-i devină prietenă și model, pînă la 2 septembrie 1939 cind Yvonne Cusin a murit. Cu rare excepții, în toate desenele lui Pallady în care ea apare (1924–1939), artistul a marcat prezența ființei iubite — fie la sfîrșitul executării desenului, fie ulterior — printr-o monogramă cu inițiala numelui și a pronumei. În caz că ea se află desenată într-un grup, monograma este plasată cât se poate de aproape în dreptul ei. Am făcut cunoscut acest detaliu întrucât monograma respectivă apare în numeroase desene, neiscălitate de pictor și ca atare ea reprezintă un indicu cert de paternitate palladyană pentru asemenea lucrări.

4. Jaloane în datarea unor lucrări de Pallady

De altfel Pallady era extrem de grijuilu cu opera sa, mai ales în ultimii ani ai vieții. După cum constatăm din însemnările sale zilnice — în cele publicate ca și în cele rămase în manuscris — apar frecvent notații foarte precise privind succesiunea execuției lucrărilor și circulația lor.

Meticulos, o dată cu însemnarea în jurnal a executării lucrării, redusă la un cifru (o literă și două cifre), el făcea aceeași notație, cu creionul,

Nud cu mîinile pe cap (model Zita Blondeau). ►

și pe spatele ei. Unele din tablourile executate după 1930 pînă în 1939 sunt indicate în însemnările palladyene cu litera Y sau P, după care urmează două cifre, prima indicind cert ordinea execuției lucrării într-un an, iar cea de-a doua cifră, credem, fără a avea certitudinea, a cătă oară este redat același motiv. Litera Y reprezintă inițiala prenumelui Yvonne și este pusă ca semn de omagiu la lucrările executate în „prezența prietenei iubite”. Cele însemnate cu litera P, inițiala numelui Pallady, sunt executate cînd era singur, lipsit de prezența apropiată a prietenei sale. Un sondaj sumar al lucrărilor de Pallady aflat la Muzeul Zambaccian (numele colecționarului este menționat des de pictor în însemnările sale, menționînd cumpărarea de către acesta a unor lucrări), ne arată că tabloul *Place Dauphine* are pe spate însemnarea Y 38/2, *Pisaj din Saint Paul* Y 84/8, *Muntele*

Yvonne Cusin, Otti Grigorescu și Th. Pallady la Cassis (1934).

Sainte Victoire Y 105/12, *Nud pe fotoliu albăstru* Y 148, iar *Natura statică cu mânușă neagră și Flori* prima însemnare P 68 a doua P 19/8.

După venirea definitivă în țară (1940), Pallady își notează în continuare uleiurile cu Y, în memoria iubitei, iar desenele acuarellete cu Z. Acest procedeu nu a fost constant în practica lui Pallady, din aceeași perioadă existind și foarte multe lucrări fără ascemenea însemnări ale artistului.

Semnalarea noastră a pornit din intenția de a oferi muzeografilor și istoricilor de artă un element care să le fie la îndemînă în datarea cu precizie a unor lucrări.

⁴ Lucian Grigorescu, după 1940, obișnuia să pună și el sub înscrițuri inițiale prenumelul persoană ei iubită la vremea executării tabloului (vezi Petre Oprea, *Catalogul expoziției retrospective Lucian Grigorescu*).

SCULPTORUL GH. GROZA

(1899-1930)

HORIA MEDELEANU

Aproape de aceeași vîrstă cu Atanasie Demian, Catul Bogdan, Aurel Ciupă și Romul Ladca, Gheorghe Groza face parte din prima generație de artiști ridicăți din Transilvania după primul război mondial. Moartea prematură, în momentul în care abia își încheiau ucenicia artistică aruncă o umbră tragică asupra destinului neîmplinit al sculptorului Gheorghe Groza.

Născut la 18 aprilie 1899¹, ca fiu al unui pietrar din Moncasa (jud. Arad), a absolvit patru clase primare în comuna natală, după care devine ucenic pietrar la cariera de marmură Bucova-Pripor (îngă Porțile de Fier) ale Transilvaniei. Obține carteau de calsfă în vara anului 1916, la cariera de marmură din Văscău (Bihor), unde se transferase după izbucnirea războiului. Recrutat, este trimis pe front în Tirolul de Sus. După război se angajează ca lucrător la o exploatare forestieră în munții Bihorului. Aici, în pădure, în timp ce tovarășii săi se odihneau, Gheorghe Groza începe să deseneze portrete de muncitori și să sculpteze diferite figurine în piatră și lemn. Din străfundurile sufletești ale acestui pietrar ieșea la încălză necesitatea irezistibilă a expresiei artistice pe care nu i-a stins-o decît moartea. Într-o zi din zilele lunii decembrie 1919 este descoperit de profesorul de desen de la liceul din Beiuș, Ion Buștiță², aflat la vinătoare. Acesta îl ia sub îndrumarea sa, împărtășindu-i primele

¹ Actele și documentele care vorbesc despre viața sculptorului Gheorghe Groza se află în posesia fratelui său, Florian Groza, colonel pensionar în Arad.

² Ion Buștiță, același care a contribuit la elaborarea programului de funcționare al Școlii de arte frumoase de la Cluj (vezi Raoul Sorban, Aurel Ciupă, Ed. Meridiane, Buc., 1967, p. 15).